

GELENEKSEL SAHA (YAKUT) MÜZİK ALETLERİ ÜZERİNE ORGANOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Rauf Kerimov*

Öz:

Herhangi bir toplumun kültürel kimliğini yansıtmasında müzik sanatının belirleyici bir rolü vardır. Müziğin yapısal ve ritimsel özelliklerinin yanı sıra müzik aletleri ve onların kullanılması da toplumlar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kültürün somut objelerinden biri olan müzik aleti, insanların sesle ilgili düşüncelerini barındırmakla birlikte, kültürel sembolizm ve estetik mükemmelliğin temsilcisi olmuştur. Müzik aletlerine (çalgılara) belirli bir tarihsel, toplumsal, ulusal nitelikler (attribution) taşıyıcısı, bir kültür fenomeni ve akustik sistemler gibi farklı perspektiflerden bakılabilir. Geleneksel müzik aletlerinin araştırılması bugünkü sanat tarihinin en önemli problemlerinden biridir.

Bu makale, Saha (Yakut) halkının folkloru ve geleneksel müzik aletlerinin genel karakteristiğinin araştırılması niteliğinde bir çalışmadır. Merkezi kültürlerden ve teknolojiden uzun süre izole edilmelerine rağmen, Sahalar eski Türkçeyi ve Türk kültürünün birçok unsurunu koruyarak çağımıza kadar yaşata bilmişler. Bugün de Saha Türklerinin lehçesinde ve folklorunda eski Türk dilinin ve folklorunun birçok örneği sezilmektedir. Türk kökenli bu kuzey halkının müzik aletlerini genel tanıtımını yaparak bölgesel-tarihsel yöntemle göre analiz etmek ve tipolojisini belirlemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Makalede, geleneksel müzik ve gürültü nitelikli (noise create) ses/fono aletlerin (phone instruments) bölgesel-tarihi tipolojisi ve organolojik karakteristiği verilmiş, bu aletlerin Saha halkının ritüel ve sosyal yaşamında işlevselliği incelenerek, akustik özellikleri hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. Çalışmada yer alan bilgilerin etnomüzikoloji, folklor, etnografya, kültüroloji gibi birçok alanda kullanılabilmeyle beraber, halk çalgılarıyla ilgili katalogların ve ansiklopedilerin hazırlanması için kaynak oluşturabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Saha (Yakut) Cumhuriyeti, folklor, geleneksel Saha müzik aletleri, organoloji, tipoloji, gürültü nitelikli (noise create) çalgılar, ses aletleri (phone instruments)

An Organological Research on Sakha (Yakut) Traditional Musical Instruments

Abstract:

Musical art has a significant role in reflecting the cultural identity of any society. In addition to the structural and rhythmic characteristics of music, also musical instruments and their use provide important information about society. A musical instrument, one of the material objects of culture that people express their thoughts, is a representative of cultural symbols and aesthetic perfection. Musical instruments can be viewed from different perspectives: as phenomena of material culture, the bearer of certain historical, social, national attributions and as acoustic systems. The study of traditional musical instruments today is one of the most important problems in the history of art.

This article is a study of the general characteristics of folklore and traditional musical instruments of the Sakha people (Yakutia). Despite the long isolation from the center of culture and technology, they managed to preserve the ancient Turkish language and many elements of Turkish culture to our times. Today in the dialect of the people there are many examples of the Turkish language and folklore. The purpose of this study is to use the method of regional historical analysis to define a typology and to give a general idea of the musical instruments of this Turkic-speaking northern people. The article gives a regional-historical typology and organological characteristics of traditional musical and noise instruments, including their functions in ritual and social life and also briefly describes the acoustic properties of instruments. The information contained in the study can be used in many fields like cultural studies, ethnomusicology, folklore studies, ethnography and a source for the preparation of catalogs and encyclopedias for folk instruments.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü Öğretim Üyesi, rauf@erciyes.edu.tr

Keywords: Republic Of Saha (Yakut), folklore, traditional music instruments of Saha, typology, organology, noise create instruments, phone instruments

Giriş

Her bir halk dil, din, tarih, örf, gelenek ve görenekler gibi kültürel değerlere sahiptir. Dilini bilmeyen, kültürüne saygı duymayan biri kendi halkının temsilcisi olabilir mi? Öyle görünüyor ki, hayır. Kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa aktarmayan halk, geleceği olmayan bir halktır. Halkının geçmişini öğrenen, onun bugünü anlayabilir, geleceğini öngörebilir. Bu bakımdan milli kültür, halkın milli belleği olarak onu başka kültürlerden ayırır, insanları duyarsızlaşmadan korur, zaman ve nesiller arasındaki bağlantıyı hissetmesini, manevi ve hayati bir destek almasını sağlar.

Müzik aletleri ulusal kültürün ayrılmaz bir parçası olarak halkın ruh zenginliğini temsil eder, sınırsız imkânlarını ortaya çıkarmak için yardımcı olur. Her bir halkın kendine özgü müzik aletleri mevcuttur. Kültürün gelişmesiyle çalgı kültürü de zenginleşir. Çalgıların bazıları yüzyıllar boyunca kendi şekillerinde korunmaya çalışılarak kısmen de olsa ilkel biçimlerinde bize ulaşmış, bir başkaları geliştirilip mükemmelleştirilmiş, diğerleri ise unutulmuş ya da kaybolmuşlar. Müziğin gelişim sürecinde uygun ifade araçlarına her zaman ihtiyaç duyulmuş, bundan dolayı yeni, daha mükemmel çalgılar müziğin daha da büyümesine katkıda bulunmuşlar. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir.

Sibirya ve Altay'ın Türk halkları içerisinde manevi etnogenezisi, kültürü, sanatı, folkloru, inanç sistemi çok araştırılmış toplumlardan biri de Saha (Yakut) Türkleridir. Saha Cumhuriyeti veya diğer adı ile Yakutistan, Rusya Federasyonu'nu oluşturan tüm federal birimler ve tüm cumhuriyetler arasında en geniş yüzölçümüne sahip olanıdır (Atasoy ve Soykan, 2008:33). Sibirya'nın kuzeydoğusunda yaşayan Sahalar, Türk lehçelerinin kuzey öbeğine bağlı bir dilde konuşurlar. 17. yüzyılda Yakutistan topraklarının Ruslar tarafından başlanan işgali sonucu bu toprakların tamamı Rusya İmparatorluğuna bağlanmış oldu (Wixman R, 1988:220). Kuzey bölgesinde hâkimiyetini arttırmak, yeni topraklar ve tabii kaynaklar arayışları için Rus Çarlığı 18. yüzyılın ortalarına doğru Kuzey Sibirya'ya araştırma grupları düzenlenmeye başladı. Bu araştırma gezileri, aynı zamanda Sibirya topraklarını kendilerine yurt edinmiş küçük halkların ve azınlıkların sosyal yaşamını ve kültürünü öğrenilmesini de sağlamıştır (Gibson, 2011:142).

Yüzyıllar boyunca planlı bir asimilasyon uygulamasıyla Ruslaştırılmaya ve Ortodokslaştırılmaya çalışılan (Forsyth, 1994:165) Sahalar buna rağmen kendi dillerini ve kültürlerini koruyabilmiş, zengin halk edebiyatına ve müzik sanatına ait kültürel örnekleri günümüze kadar getirmeyi başaramışlardır. 1917 Ekim devrimi sonrasında Sovyet hâkimiyeti tarafından yürütülen “kültürleştirme” politikalarıyla küçük etnik toplulukların ve halkların sosyo-kültürel hayatı, geleneksel sanat alanlarındaki ifade özgürlükleri bir hayli kısıtlanır (Armstrong, 2010:182-183). 1922 yılında “Yakutistan Özerk Cumhuriyeti” kurulmasıyla Sahalar için yeni dönem başlar. Yakutça Sovyetler döneminde Rus dilinden çok etkilenmiştir. Yakut alfabesinde 1922-1939 yılları arasında S.A. Novgorodov tarafından geliştirilen Latin alfabesinin bir varyantı kullanmış, 1939 yılından beri Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş yapılmıştır (Brown and Ogilvie, 2008:1200).

Saha alfabesinde dile özgü özel fonemler oluşturan birkaç harf vardır. Makalede özel adların doğru bir şekilde okunup telaffuz edilmesi ve orjinalliğinin korunması açısından harflerin ve harflerin birleşiminin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Türkçe karşılığı olmayan harfler ise yabancı dillerdeki karşılığıyla anlatılmaya çalışılmıştır:

- ƆƆ Almanca ve Fransızcadaki “r” harfi gibi telaffuz edilir;
HƆ Almancadaki “ng” birleşimi gibi telaffuz edilir;
Өө Türkçedeki “ö” harfi gibi telaffuz edilir;
YƆ Türkçedeki “ü” harfi gibi telaffuz edilir;
Hh Türkçedeki “h” harfi gibi telaffuz edilir;
Xx İngilizcedeki “kh” harfi gibi telaffuz edilir;
Дб (дб) birleşimi Türkçedeki “c” harfine karşılık vermektedir.

Kiril alfabeli metinlerde Yakut “h” harfi sıklıkla “s” harfine dönüştürülmüştür. Oysa bu, geleneksel telaffuz standartlarını karşılamamaktadır. Çoğunlukla yükselen diftongları da (иэ, ыа, уо, үө) - (ie, ia, uo, üö) dikkate alarak, belirli kelimelerdeki eşit ikiz ünlülerle (aa, uu, oo, өө, yy, үү) - (aa, ii, oo, öö, uu, üü), aslı uzunluklar gösterilmiştir. Yakutça kelimelerde genellikle son heceye vurgu yapılmaktadır (Alekseyev, 2016:56). Makalede yakutça özel adlar ve kelimeler Kiril alfabesiyle *italik* yazılarak, karşısındaki parantez içinde Türkçe söylenişleri gösterilmiştir.

Çalışmada disiplinlerarası bağlamda incelenme yönünden dilbilimsel, organolojik, karşılaştırmalı-tarihsel ve tipolojik bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Müzik aletlerini pratik kontekste incelemesinde Y. İ. Sheykin’in fonksiyonellik ilkesi üzerine kurulu tipolojisi yeğlenmiş, karşılaştırmalı analizde işlevsellik bakımından bilimsel yöntem en uygun **tipoloji** terimi tercih edilmiştir. Tipoloji, bir müzik aletinin gelişimi boyunca tarihsel bir evrim süreci olduğunu gösteren, yeni aletlerin doğuşunu, eskilerin ise yok olma gerçeklerini anlatan bir kavramdır. Makalede müzik aletleri ve diğer ses araçları genel organolojide kullanılan ses kaynağına (telli, üfleme, dılcıklı, vurma, kendi tınlar) ve ses elde etme yöntemine (telleri çekilerek ve yaylı çalınanlar) göre sınıflandırılmış, daha kesin bir tanım yapmak için, “benzer”, “tür”, “tipi” gibi ifadelerin kullanılması uygun görülmüştür. Bununla birlikte, folklorik bir aleti daha net tanımlama (explanation) adına onu işlevsel prensibine göre (müzikal, ses, gürültü) ayırarak, makalede **çalgı**, **müzik aleti** ve **araç** gibi farklı anlatım terimlerini kullanmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, müzik ve ritim icra edilebilecek tonal yapıya sahip nesnelere yerine göre **çalgı** ve **müzik aleti**, sadece gürültü ve ses/fonik nitelikli efekt sağlayanlar için ise **fono alet** (phone instrument)¹ ve **araç** deyişlerinden yararlanılmıştır.

Sahaların bugün de yaygın kullandığı geleneksel müzik aletlerinin farklı bakış açılarından tartışılması, ilginç olmakla birlikte bu halkın müzik sanatını daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Makalede müzik aletlerinin adları, parçaları ve çeşitlerine ait folklorik terminolojinin incelenmesi ve sistemleştirilmesi yönünde önemli ayrıntılar özetlenerek onların özellikleri, tarihçesi, ses sistemi, akustik efektler gibi bilgiler verilmektedir.

¹ Terim Y.İ.Sheykin’e aittir (Dyakonova, 2014:50).

1. İlk Etnografik Araştırmalarda Müzik Aletleri Hakkında Bilgiler

Batıda ilk defa Yakut dili ve yazısından bahseden kişi etnograf, coğrafyacı, Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen'dir. Rusya'da uzun seyahatlerde bulunan Witsen, 1692'de yayınladığı "Noord En Oost Tartarye" (Kuzey ve Doğu Tataristan) kitabının bir bölümünde Yakut dili hakkında kapsamlı sözcüksel (lexical) materyaller sunmuştur (Vasilyev, 2008:61-68). Yakutların ilk yayınlanan edebi eseri "Эр Соғотох" (Er Soğotokh) onunun²su 1848 yılında Rus hümanist ve aydınlamacı A. Y. Uvarovsky tarafından yazılmıştır. Eserin almanca özeti O. N. Böhtlink tarafından hazırlanarak 1851 yılında S. Peterburg'ta basılan "Über Die Sprache Der Jakuten" adlı gramer kitabının "Jakutischer Text Mit Deutscher Übersetzung" (Sahaca Metinler ve Almanca Çevirileri) başlıklı bölümünde yer almıştır (Vasilyev, 2008:62).

18.-19. yüzyılda Saha folklorunu ilk araştırma ve derleme çalışmalarına Kuzey Araştırma Gezisi (1733-1743) katılımcılarının, seyyahların ve siyasi görüşlerinden dolayı sürgüne gönderilen bilim insanlarının faaliyetlerinde rastlanır. Bu bilim insanlarının her biri Yakut halkının etnografisi, folkloru, müziği ve çalgı kültürü hakkında olağanüstü incelemeler yapmışlardır. Rus bilimcilerinden J. Lindenau, Yakut etnografyası hakkında ilk monografik araştırma yazarıdır (Vasilyev, 2008:61-68). Lindenau, başta Yakutlar olmak üzere Evenk, Even, Buryat, Yukagir, Koryak ve diğer Sibirya halkları ile ilgili çok yönlü anlatımlarıyla önemli çalışmalar yerine getirmiştir (Black, 2004:96).

19. yüzyılda Sahaların folklor ve halk edebiyatını, dilini, tarihini ayrıntılarıyla derleyen bilim insanlarından biri de Rus Bilim Akademisi üyesi A. Middendorf'dur. Middendorf 1842-1845 yıllarında Sibirya'nın kuzey ve doğu bölgelerine yaptığı seyahat sırasında yazdığı "Puteşetvie na Severo-Vostok Sibibri" (Sibirya'nın Kuzey Doğusuna Seyahat) adlı eserinde yakutların *хомус* (khomus) ve *кырыымпа* (kırıympa) müzik aletlerinden söz etmiş, bu aletlere ilişkin görüşlerini aksettirmiştir: "...onlarda (Yakutlarda) gördüğüm tek çalgı vargan³ ve skripkadır⁴. Şüphesiz her ikisi de Ruslardan ödünç alınmıştır" (Middendorf, 1878:807). Yalnız yakutların *кырыымпа* çalgısını Ruslardan ödünç aldığı fikri açıkçası şüphe doğuran bir iddia gibi görünebilir. Pekarsky'ye göre (1959:1426) yakutlar Ruslardan daha çok "skripka" kelimesini ödünç alarak zaman içinde skripka-ıstırıpa-kırıpa-kırıympa şeklinde "yakutlaştırmışlar". Çalgıya Rus etkisi daha çok 20. yüzyılın sonuna doğru *кырыымпа*'nın omuzda tutulmasında görünür. Bu dönemlerde yakutların *чорон*⁵ (çoron) biçiminde yeni yaylı müzik aletleri ortaya çıkar (Dyakonova, 2012:74).

Siyasi görüşlerinden dolayı sürgün edilen Rus bilim adamı İ. A. Hudyakov'un da yerel halkın maddi ve manevi kültür değerlerinin araştırılmasında büyük hizmetleri olmuştur. İ. A. Hudyakov, "Kratkoe opisaniye Verhoyanskogo okruga" (Verhoyansk bölgesinin kısa tanıtımı) eserinde ağaç, kemik ve demirden yapılan *хомус* (khomus) ve *дүгүр*⁶le (düngür) ilgili kapsamlı bilgiler vererek (1969:153), toplu icra geleneklerinden bahsetmiştir (Hudyakov, 1969:369). Sürgünde olan bilim insanlarından V.L. Seroshevsky "Якуты" (Yakutlar) etnografik araştırmasında Sahaların müzik aletlerini şöyle anlatır: "...yakutlar çalgı müziğini,

² Yakut edebiyatında kahramanlık destanı

³ Literatürde khomus için sıkça kullanılan "vargan" kelimesi, Eski Slavcadaki *варґу* (vargi) "ağız" sözcüğünden türemiştir.

⁴ "Skripka" kemanın Rusça adıdır.

⁵ Yakutların bayramlarda kırmızı içtikleri geleneksel kupa

⁶ Şaman def

özellikle keman dinlemeyi çok severler. Onların (Yakutların) *хамыс*'tan⁷ başka çalgıları yoktur. Bu, ortasında yay olan demir çerçeveli bir alettir. Aleti dudaklarına yapıştırıp parmakla yayı çeker, ağız ve dişlerle çeşitli ses tınıları elde ederler” (Seroshevsky, 1993:570). Tarihçi yazar ve etnograf N.S. Shukin de geleneksel müzik aletleriyle ilgili “Yakutiya’ya Seyahat” kitabında, yakutlarda *хомус* adlı bir çalgı olduğundan bahsetmiştir (Shukin, 1844:235). 19. yüzyıl alan çalışmaları arasında dilbilimci, etnograf ve folklorcu E. K. Pekarsky’nin “Yakut Dili Sözlüğü” önemli bir yere sahiptir. E. K. Pekarsky bu çalışmasında Yakut halk sanatı hakkında geniş bilgiler vererek ilk defa müzik aletlerinin tam bir fonetik transkripsiyon özelliklerini ortaya koymuştur. Burada *дүһүр* (düngür), *кырыымпа* (kırımpa), *табык* (tabık), *кыысаан* (kysaan), *хобо* (khobo), *чуоран* (çuoran), *хомус* (khomus) gibi birçok müzik aletinin tarifi bulunabilmektedir (Pekarsky, 1959:758-3477).

2. 20. Yüzyıldaki Organolojik Araştırmalar

20. yüzyılda halk çalgılarını araştırılması ve derlenmesi konusunda Yakutistan’ın ilk profesyonel bestecisi M.N. Zhirkov önde gelen isimlerden biridir. Zhirkov’un öncelikli görevleri arasında eski aletlerin rekonstrüksiyonunu yapmak, geleneksel çalgılar koleksiyonunu kardeş halklardaki ortak bağı bulunan müzik aletleriyle zenginleştirmek ve Yakut halk çalgıları orkestrası kurmaktır. Bu etkinliklerin oluşumuyla besteci çalgıların teknik gelişimini ve ifade olanaklarının genişleyebileceğini gördü. Bundan başka M.N. Zhirkov halk çalgılarının ilk sınıflandırmasını yapmıştır (Zhirkov, 1981: 82). Rus arkeolog ve etnograf A.P. Okladnikov’un Malaya Munku ulusunda sürdürdüğü alan çalışmaları sonucu ortaya çıkardığı eski flüt, söğüt ağacından yapılmış yakut kavalı ve “rüzgâr düdüğü” (aeolophone) eski müzik aletleri koleksiyonunu bir hayli zenginleştirir. Ayrıca Okladnikov, çalışmalarında Yakutların tambura benzer eski çalgıları olduğunu da belirtmiştir (1946:117-119). Öte yandan, araştırmacı yazarlar E.N. Romanova, G. U. Ergis ve S.İ. Bolo çalışmalarında Yakutların atalarının kurutulmuş hayvan derisinden yaptıkları *табык* (tabık) ritüel aletinden söz etmişler (Dyakonova, 2012:76).

20. yüzyıl Sibiry halklarının müzik ve gürültü aletlerine ait en kapsamlı araştırmalar etnomüzikolog Y.İ. Sheykin’e aittir. Y.İ. Sheykin “История музыкальной культуры народов Сибири” (Sibiry halklarının müzik kültürü tarihi) çalışmasında, belirli çalgı örnekleri aracılığıyla her bir organolojik tipin kültürel yapısını, terminolojisini, yapıyı yöntemini, ses elde etme tekniklerini ve işlevini tarihsel evrim içerisinde inceleyerek saptadığı gürültü nitelikli **fono aletler/çalgılar** (phone instruments) tipi üzerinden müzik aletleri sayısını önemli ölçüde artırabilmiştir. Bunlara inek toynaklarından-*тууах* (tuyakh) ve boynuzlarından-*муос* (muos) yapılan idyofonlar, şakşak-*тарыныыр* (tarınyır) (Sheykin, 2002:57), sap kısmında ziller bulunan şaman asası-*дьалбыыр* (calbır), kare şekilli davul-*чуврэкин дьуврбэ дүһүр* (çuvrekin cuvbe düngür), ıslık sesi çıkaran çubuk-*кускуур* (kuskuur), uğultu sesi çıkaran alet-*икиирэр* (ikiirer), içi boş ok-*көндөй ох* (köndöy ok), yaylı müzik aleti-*кылыһах* (kılıhah), telli def-*дьарыкта дүһүр* (Sheykin, 2002:86-116) örnek olarak verilebilir.

⁷Yazıda *khomus* çalgısı *хамыс* (khamıs) şeklinde verilmiştir

3. Tipoloji Sınıflandırma Yöntemi

İnsanı çevreleyen dünyada tüm nesnelere şartlı olarak potansiyel ve ya gerçek fonik “imkana” sahip olan/olmayan araçlara/aletlere ayırabilir. Fonik özelliklere sahip nesnelere etnik bir kimliğin taşıyıcılarından olup “fono çalgılar” terimi ile tanımlanır (Sheykin, 2002:46). Bu nesnelere ses ve artikülasyon organlarıyla uyumlu olarak tonal yapının akustik becerilerini ifade etme araçlarından biridir. Öte yandan bir kültürün obje dünyasındaki araçlarda fonik işlevin çoğunlukla esas işlev olmadığı da akılda tutulmalıdır. Etnik toplumların kullandığı ses ve gürültü nitelikli ev eşyalarının geleneksel adları olsa bile bazen çalgısal amacı vurgulayan özel isimlendirmeler ortaya çıkabilir (Sheykin, 2002:6).

Sheykin tipolojisi temelinde; her bir kültürde ve ya coğrafi bölgede fono aletlerin (phone instruments) *arkaik, geleneksel, efsanevi-mitolojik, tarihi ve modern/inovasyon* biçimli temsili olduğu düşüncesi yatmaktadır (Kojevnikova, 2013:151). Etnisitenin bir parçası olan *arkaik* fono aletler, “ses araçları” veya “sözde aletler” olarak nitelendirilebilir. Arkaik tip şu ayırt edici özellikleriyle karakterize edilir; Alet tek kullanımlık olduğundan ömrü kısadır. Gerektiği zaman “ortaya çıkar” ve ya “yok olur”. Tek sesli/tınlı böyle aletler çim kökü, ağaç kabuğu gibi teknolojik olarak basit yapım malzemelerinden kolayca imal edilerek kullanımından sonra atılabilir (Kojevnikova, 2013:152). *Geleneksel* fono aletler haberleşme, hayvanları ürkütme/pusuya düşürme, sinyal, ritüel ve oyun işlevi taşımaktadır. *Efsanevi-mitolojik* aletler hakkında bilgilere epeyince, masal, mit gibi büyük geleneksel folklor türlerinde sıklıkla rastlanır. *Tarihi* aletler, arkeologlar tarafından bulunan taş üzerindeki resimler ve tarihi kroniklerde yer alan ses/müzik aletlerini kapsar (Kojevnikova, 2013:152). *Modern/inovasyon* müzik aletleri, modifiye edilen *arkaik, geleneksel, efsanevi-mitolojik* ve *tarihi* çalgıların yanı sıra diğer kültürlerden ödünç alınan çalgılarla temsil edilmektedir (Sheykin, 2002:47-50).

Çalışmada kullanılan organolojik, karşılaştırmalı-tarihsel ve tipolojik yaklaşımlar, müzik aletlerini bölgesel-tarihsel tipoloji çerçevesinde değerlendirerek folklor ve efsanevi-mitolojik türlerin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Müzik aletlerinin tipoloji ışığında inceleme, çalgı kültürünün gelişim sürecini daha derin bir şekilde analiz etmeye yaramaktadır. Aletlerin tipolojik açıklamasının yanı sıra organolojik özellikleri, yapısı ve fonksiyonu E. Hornbostel ve C. Sachs sistemine göre sınıflandırılmıştır. Bugün, Saha müzik ve fono aletleri sayı ve çeşit açısından çok büyük bir evreni oluşturduğundan makalede en yaygın ve sık kullanılan örnekleriyle sınırlanmıştır.

4. Kendi Tınlar Çalgılar (Idiophones)

Xomyc (khomus). *Khomus* Sahaların en yaygın ve popüler müzik aleti olarak bilinmektedir. Günümüzde dünyanın pek çok farklı bölgesinde bilinen ve kullanılan bu müzik aletinin geçmişi yüzlerce yıl geriye gider. Khomus, metal bir çatalın arasındaki esnek dilciğin parmaklarla titreştirilerek, ağız boşluğunu rezonans kutusu gibi kullanarak ses elde edilen bir çalgıdır. Khomus dünya vargan sanatında merkezi bir konuma sahiptir (Blagodotov, 1968:200).

Şekil 1. Khomus. Kaynak: <https://www.danmoi.com/khomus-jewsharp-jaw-harp-yakutia-maltsev-maltsev-vargan-maltcev.html>

Sahaların kendilerine has khomus çalma tekniği ve farklı kullanım yöntemleri vardır. Çalarken dilin şeklini değiştirerek rüzgar ısılığını, kurdun ulumasını, şahin çılgınlığını ya da at nalının çıkardığı sesi taklit edebilirler⁸. Khomus genellikle şarkıya eşlik eden müziği süslemek kullanılır. Khomus'un *бисилэхтээх хомус* (bisilehteeh khomus)-halkalı khomus ve *икки тыллаах хомус* (ikki tillaah khomus)-iki dilcikli khomus adlı çeşitleri de mevcuttur (Blagodatov, 1968:200).

Дьаҕа (Caga)– silindirik şekilli içi oyuk ağaçtan yapılan gürültü (phono) aletidir. Aletin gövdesine dışarıdan küçük ağaç çingiraklar takılır. Kulpundan tutup yere vurarak veya sallayarak üzerindeki çingirakların biri birine değmesiyle çatırtı sesleri elde edilir. Gövdenin ince duvarına vuran parçacıklar kastanyet sesine yakın bir ses çıkarır. Ritüel ve törenlerde aletin *иурэр дьаҕа* (irer caga) adlı küçük boyları daha sık kullanılır (Shamayeva, 2016:195).

Şekil 2. Дьаҕа (Caga)

Şekil 3. Иурэр дьаҕа (İrer caga)

Kaynak: <http://globuss24.ru/doc/programma-elektivnogo-kursa-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-izgotovlenie-yakutskih-muzikalnyh-instrumentov>

Мас хобо (mas khobo)–içi boş dört köşeli ağaç kutulardan oluşan idyofon çalgıdır. Farklı boyutlardaki kutulara vurarak değişik frekanslarda sesler elde edilebilir. Ses aralığı oktava varan büyük khobolar mevcuttur.

⁸ https://www.rbth.com/travel/destinations/siberia/2017/01/25/how-siberia-plays-its-songs-musical-instruments-of-the-indigenous-nations_687511

Şekil 4. *Mac khobo* (Mas khobo). Kaynak:http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/

Хабардыа (khabarca)-içine boncuklar yerleştirilen düzümsü ağaç kutudur. Alete elin kenarıyla vurarak ve ya sallayarak ses elde edilir.

Şekil 5. *Хабардыа*. Kaynak: http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/

Атаара (Ataara)–dörtgen kutu biçiminde gürültü aletidir. İçerisindeki çapraz çubuklar arasına küçük metal plakalar takılır. Gövdenin altı kısmında iki sapı, duvarında rezonatör delikleri vardır. Sallayarak ses çıkarılır (Dyakonova, 2017:195).

Şekil 6. *Сахсыр* (sakhsır)

Şekil 7. *Сиксиірдэр* (Siksiirder)

Kaynak: http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/

5. Derili Çalgılar (Membranophones)

Derili çalgıların Saha folklorunda önemli bir yeri vardır. Zira bu çalgılar ritüel ve törenlerin vazgeçilmezlerindedir. Y.I. Sheykin'in tipolojik analizinde membranafonlar

efsanevi-mitolojik gruba dâhil edilmiştir. Derili aletlerin *Табык*, *Күпсүүр* ve *Дүңүр* adlı üç ana türü vardır:

Табык (Tabık). E. Pekarski sözlüğünde *табык*; “kaldıramayacak derecede ağır, üzerine hayvan derisi çekilmiş dev bir davul” olarak tanımlanmaktadır (Pekarsky, 1958:2513). Efsanelerde bahsi geçen bu alet kutsal kabul edilir ve kültüsel önem taşırdı. *Табык* açık alanda kurularak, haberleşme veya ritüel amaçlı kullanılırdı. *Табык* bir veya daha fazla boğa/at derisinden hazırlanır. Özel işleme geçtikten sonra deriler üstten ve alttan keresteler ile çerçevenilmiş iki ayak arasında gerilir. Bu aleti belli bir klanlar edinebilirdi. *Табык*’ın konstrüksiyonu ve boyutları klanın maddi durumu, ritüel ve seremoninin amacıyla ilgiliydi. Aletin ritüel karakteristiğini araştırmacı E. Romanova şöyle vermektedir: “*Табык* çalgısının nesnellğine bir erkek çocuğunun yaşam programı yerleştirilmiştir. Erkeğin yaşamı boyunca *табык* üç kez vurulur. Doğduğunda 3 defa-*үс кут*⁹ (üs kut) üç ruhu karakterize eder; *ийэ кут* (iye kut) ana ruh, *буор кут* (buor kut) toprak ruhu, *салгын кут* (salgın kut) hava ruhu. Düğününde 7 defa; erkek (3) ve kadın (4) başlangıcının oluşumu. Öldüğünde ise 9 defa. Bu da ana ruhun bedenden ayrılarak dokuzuncu gök katına ulaşması anlamına gelmektedir (Romanova, 1994:126-134).

Şekil 8. *Табык*

Şekil 9. *Талба табык* (talba tabık)

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=w9Yk6xpXxIE>

Күпсүүр (Küpsüür)-Yakut davullarının genel adıdır. Bu ad *күн* (küp)-yumruk sesi, *күпсүү* (küpsüü)-gürültü (rüzgâr), *күпсүгүччүү* (küpsügüççüü), *күпсүгүлччүү* (küpsügülççüü)-gürültü yapmak” sözcüklerinden türemiştir (Pekarsky, 1959:1324-1325). *Күпсүүр*, üzerine deri giydirilmiş kürek şeklinde tokmaklarla çalınır. Bu davulların tek/çift tarafı deriyle kaplanmış, sehpa üzerine konulan, asma gibi değişik türleri vardır. Davul boyutlarına göre ses frekansları değişmektedir. İşlenmiş deriden daha derin ve boğuk sesler, ham deriye vurduktaki ise daha dolgun ve keskin sesler elde etmek mümkündür.

Аранас күпсүүр (Aranas küpsüür)-her iki tarafı deriyle kaplı, çapraz ayaklı sehpa üzerine kurulan fiçi şeklinde davul türüdür.

⁹*Kut*- Yakutça bütün canlı varlıkların canı, ruhu anlamına gelmektedir (Pekarsky, 1959:1261)

Şekil 10. Күпсүүр

Şekil 11. Арнас күпсүүр

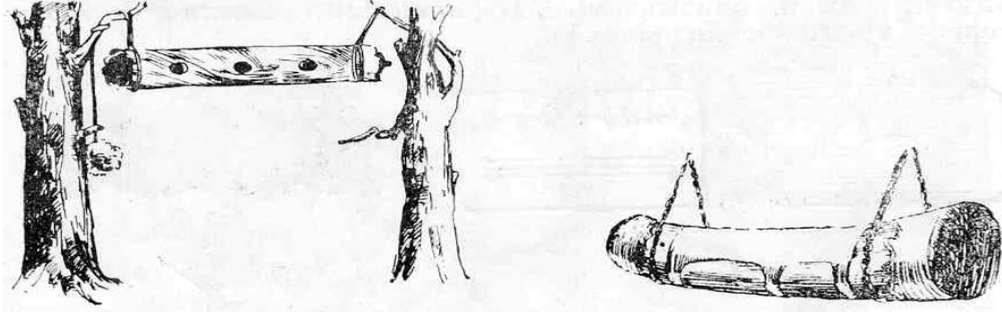
Kaynak: <http://globuss24.ru/doc/programma-elektivnogo-kursa-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-izgotovlenie-yakutskih-muzikalnyh-instrumentov>

Улахан чардаат күпсүүр (Ulahan çardaat küpsüür)-köşeli büyük davul türüdür. Merasim ve törenlerde küçük depoyu anımsatan özel bir yapı üzerinde kurularak çalınır.

Şekil 12. Улахан чардаат күпсүүр. Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=w9Yk6xpXxIE>

Дьөлөккөй күпсүүр (Cölökköy küpsüür)-Üzerinde üç büyük delik açılmış, içi oyuk ağaç gövdesinden yapılan bir davul türüdür.

Şekil 13. *Дьөлөккөй күпсүүр*. Kaynak: M.N Zhirkov “Yakut halk müziği” kitabı

Folklorcu Bolo, bu aletin biçimi, yapımı ve işlevi hakkında şöyle yazar: “Eskiden Yakutlar içi boş büyük bir karaçam ağacının kabuğunu temizler ve gövdesinin geniş tarafı yukarı doğru koyarlardı. Akşam ve ya sabah donları sırasında ağaca sopayla vurulurdu. *Дьөлөккөй күпсүүр* (Cölökköy küpsür) adı verilmiş bu alete büyük saygıyla yaklaşıldı” (Bolo, 1994:204-205). Bundan başka, bu alet insan hayatının önemli dönemlerinde vurulurdu: “Düğünlerde-уруу (uruu) gelin-сүктөр кыыс (sükter kııs) karşılama sırasında ve ölümünden sonra insanın mezarı başında. Bu aleti yalnız şaman vurabilirdi (Bolo,1994:204-205)”. Yalnız bu aletin Zhirkov tarafından membranafon sınıfına ait edilmesi çok sayıda çelişkili görüşler ortaya koymaktadır. Görsel olarak kerestenin her iki tarafının deriyle kaplanmasına rağmen gövdesine vurarak ses çıkarılması onu bir membranafon olduğu düşüncesinden uzaklaştırmaktadır. Aletin membranafon ve ya idyofon olduğuna ait görüşler tartışma kısmında geniş şekilde verilmiştir.

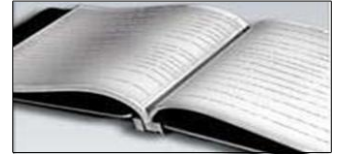
Дүһүр (düngür). *Дүһүр* (şaman def) her zaman araştırmacı ve etnomüzikologların ilgi merkezlerinde olmuştur. *Дүһүр* Sahaların müzik kültüründe en gizemli vurma çalgılardandır (Maak, 1994:294). Şamanların kamlık ayini esnasında kullandığı *дүһүр* diğer deflerden daha farklıdır. *Дүһүр* oval veya elips biçiminde olur. Defin kasnağının (киил -kiil) iç tarafında iple bağlı haç şekilli demir bir kabza (*быарык-барык*) vardır (Hudyakov, 2002:88). Kasnağın iç kısmına küçük çan (*аарык-аарык*) ve çingiraklar (*кыһаан-кыһаан*) takılır. Kasnağın dış kısmına boynuzcuk (*бюттэх муос-бüttekh muos*) şeklinde rezonatörler eklenir. Bu “boynuzcukların” sayısı 2 (Hudyakov, 2002:88) ila 11 (Seroshevsky, 1993:613) arasında değişebilir, ama en optimal sayı 9’dur. Defe, üzerine manda veya geyik derisi giydirilmiş hafiften eğik tokmakla (*былаайах-білааyah*) vurulur. Tokmağın altına küçük kurt kafası (*бөрө мейиитэ-böro meyiite*) figürü yapılır (Hudyakov, 2002:88). Çok sayılı boncuk saçakları alete değişik akustik tını vermekle birlikte farklı inanç ve dünya görüşü oluşturmaktadır. Her şamanın kendine has bireysel farklılıklara sahip defi vardır. Kamlama esnasında def şamanın başka dünyalarda dolaştığı sembolik atını, tokmak ise kamçısını ya da kırbacını temsil eder: “Def şamanın atı, tokmak ise kamçısıdır. Şaman “atını kamçılıyarak yer altı dünyasına iner” (Pekarsky, 1959:609). Yapısı ve ritüel işlevi bakımından *дүһүр*’ün mitolojik bir çalgı olduğu yorumlanabilir.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 64 Kasım – Aralık 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,
Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Calal-Abad – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

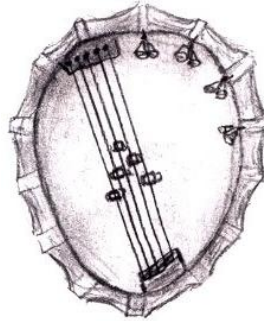
Şekil 14. *Дунур*

Şekil 15. *Былааһах*

Kaynak: https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16

Дьарыкта (Carıkta)-Kadın şamanların defi, bir ayin çalgısıdır. *Дьарыкта*, etimolojik olarak Yakutça *дьарыктанар* (carıktanar) “çalışmak” sözcüğünden türemiştir ki bu da şaman kadınların ustalıklarına uzun ve düzenli çalışmalar sonucu ulaştığı anlamına gelmektedir (Shamayeva, 2016:196). Alet tasarımına göre şaman definden biraz farklıdır. *Дьарыкта*, 25 cm çapında yuvarlak bir şekle sahip 5 telli bir defdir.

Şekil 16. *Дьарыкта* (Carıkta). Kaynak: https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16

Eskiden bu çalgı Yakutistan’ın Vilyuy ulusunda çok yaygındı. Yakut masallarında şamanın *Дьарыкта*’yı aynı anda hem vurmaları hem de telli olarak kullanabildiği yazılır. Şaman defin iç kısmındaki telleri parmaklarıyla çekerek diğer elindeki tokmakla defe vurur (Shamayeva, 2016:48). Tasarımına göre *дьарыкта*, membranophone ve chordophone sınıfları arasında geçiş türünden bir gürültü çalgısı olarak nitelendirilebilir.

6. Telli çalgılar (Chordophones)

Кырымпа (Kırımпа). SSCB Halklarının Çalgıları Atlası’nda (Atlas Muzikalnih Instrumentov Narodov SSSR) *кырымпа* şöyle tanımlanmıştır:”Yakut kemani olarak bilinen

кырыымна, yayla çalınan dört telli bir müzik aletidir¹⁰. Yakut çalgı kültüründe *кырыымна* merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu çalgının pek çok çeşidi vardır ve kişiye özel kullanım için yapıldığından esas itibarıyla tek örnek oluşturur. Aletin çanağı içi oyulmuş ağaçtan yapılarak üzerine deri giydirilir. 2-3 teli vardır. Eskiden at kılından yapılan teller günümüzde yerini keman tellerine bırakmıştır. Genellikle sağdan sola doğru “la”, “re” ve “sol” şeklinde akortlanan teller esere göre değişebilir. Her tel altına ayrı köprü ayarlanır. Söğüt ağacından yapılan yay çubuğu-*чаачар* (çaaçar) at kılıyla gerilir (Shamayeva, 2016: 195).

Şekil 17. *Кырыымна* çeşitleri. Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=w9Yk6xpXxIE>
https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16

Тансыр (Tangır)– Tuşesi yarım ses aralıklı perdelere bölünmüş dörtlü akort düzenine sahip (d, a, e) üç telli bir çalgıdır. *Тансыр*'ın temelini Orta Asya halkları çalgılarının yanı sıra rus domrasının oluşturduğu varsayımı mevcuttur. Fakat iki düz kapak ve kavislerden oluşan *тансыр* gövde biçimine göre domradan farklıdır. Rekonstrüksiyonu yapılmadan önce *тансыр* perdesiz, göğsü deriyle kaplı günümüzdekinden daha farklı; bir çalgı olmuştur. Çalgının küçük, alto ve bas çeşitleri bulunmaktadır. Küçük *тансыр*'ın ses aralığı 2 oktavdan (e¹-a-h³) biraz çoktur. Genellikle *тансыр* mızrapla çalınır. Ama Yukarı Vilyuy bölgesinde yaşayan eski Yakutlarda *тансыр*'ın yayla çalınan türü olduğu da bilinmektedir (Alekseyeva, 1994:84).

¹⁰ Атлас музыкальных инструментов народов СССР, Вертков К.А., Музгиз, 1963

Şekil 18. Тангыр

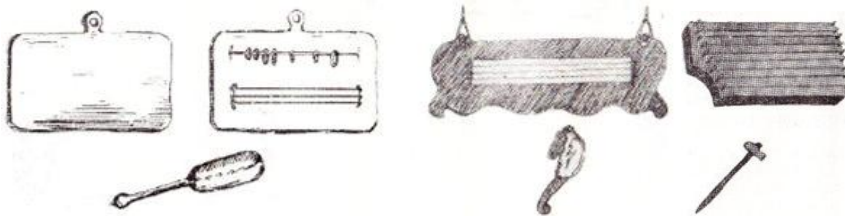

Şekil 19. Кылыһах

Kaynak: https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16

Кылыһах (kilyhakh)-3 telli bir çalgıdır. *Кылыһах* kelimesi etimolojik olarak, “kıl” ve “sah” olmak üzere iki kökten oluşmaktadır.”Kıl” sözcüğü tel yapımı için atın kuyruğu veya yelesinden kullanılan kıl anlamında olup, “sah” sözcüğü bir nesneye çakarak vurma (çakmak taşında olduğu gibi) manasını taşımaktadır. Dolayısıyla, *Кылыһах* kelime olarak “tele çarparak” anlamını vermektedir ki bu da doğru bir şekilde aletin kendine özgü doğasını ve karakteristiğini yansıtır¹¹. Günümüzdeki icra pratiğinde eşlik yapmak için bu çalgının prima, sekunda, alto ve kontrabas çeşitleri bulunmaktadır. *Тангыр* ve *кылыһах* 1970’lerde özellikle halk çalgıları topluluklarının oluşturulmasıyla Yakutistan’ın kültürel hayatında daha çok yaygınlaşmıştır. Yakut organolog A. Chakhov (2012:80) *тангыр*, *кылыһах* ve *кырыымна* çalgılarının temelinde tek bir *кылыһах- кырыымна* çalgısı olduğu fikrini öne sürmektedir.

Чабаан (Çağaan)-Çok telli zither grubundan olan *чабаан*, genel prensiplerine göre Hakasların *чаттыбан* (çattıgan) çalgısıyla akraba olduğu söylenebilir. Eski ve basit bir simbalom çalgısını anımsatan *чабаан* halk arasında oldukça yaygındı. Bu çalgının tek örneği Amginsk ulusunun Sulgaçinskaya kilisesinde bulunmuştur. Bu kenarlarında küçük metal çingirakların olduğu çerçeve üzerine 4 tel çekilen ve küçük burgularla akorlanan bir çalgıdır. Tellere *былаайах* (*bılaayah*) denilen özel yapılmış tokmaklarla vurularak çalınır (Dyakonova, 2017:22).

Şekil 20. Eski **Чабаан** çeşitleri. Kaynak: https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16

¹¹ <http://www.ukdr-maya.lact.ru/e/881-kyil-dushi-ruslana-gabyisheva>

7. Hava Titreşimli Çalgılar (Aerophones)

Айаан (Ayaan)– avcılık ve çobanlıkta kullanılan sinyal amaçlı bir fono alettir. Aletin adı *айаатыыр* (ayaatır)-”kükremek, bağırarak” sözünden türemiştir. Eskiden Yakutlar sonbaharda geyiklerin çiftleşme döneminde *айаан* adı verilen içi boş ağaç boruyla hayvanların kükremesini taklit ederek onların dikkatini çekerlerdi. *Айаан*, uzunluğu 70 ila 100 cm arasında değişen iki yarıdan oluşan konik şekilli bir ahşap borudur. Borunun geniş kısmındaki çemberin çevresi 20-24 cm’dir. Uç kısmında ise 0,2-0,3 cm çapında küçük bir delik vardır. Diğer aerofonlardan farklı olarak onun kendine has bir ses oluşum prensibi mevcuttur; çalıcı havayı içine çekerek, elde edilen üst selen seslerle hayvan kükremesini taklit edebilir (Shamayeva, 2016:197).

Şekil 21. *Айаан*

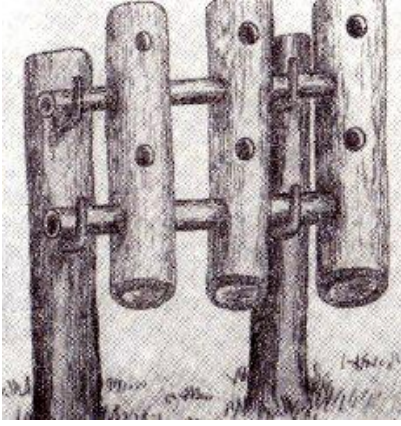
Şekil 22. *Ойдуо*

Kaynak:<http://ysia.ru/kultura/v-muzee-muzyki-i-folkloro-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/>
<http://www.krutushka.ru/blog/musicians2009/14004.html>

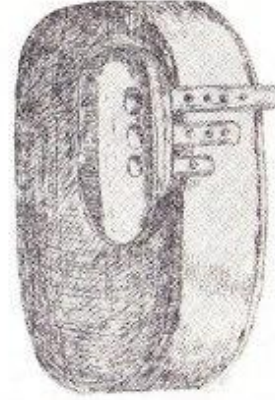
Ойдуо (oyduo)– sinyal özellikli, yoğun ve kalın sesli bir fono alettir. Eskiden bu alet biçim döneminde orakçılara mola verilmesinde kullanılmış. Oyduo, delikleri olmayan ince ve uzatılmış bir şekle sahiptir. Gövde kısmı borularda olduğu gibi uçtan giderek genişler. Kalak kısmı, dört ahşap öğenin birleşmesinden oluşur. Aletin uzunluğu 120 cm olup, kayışla omuza asılabilir. *Айаан* ve *Ойдуо* aletlerinde ses elde etme prensibi aynıdır (Shamayeva, 2016:197).

Дуораанчык (duoraançık)–Kamıştan yapılan 6 delikli, diatonik ses dizimine sahip diltikli flüt türüdür.

Aerofon çalgılar grubunda rüzgâr etkisiyle ses çıkaran aletler (aeolophone) şüphesiz, daha derin bir araştırma konusu olabilir. Zhirkov “Yakut halk müziği” kitabında rüzgârın esintisiyle ses çıkaran iki aletten bahsetmiştir. Bunlardan biri “ruzgar düdüğü”dür. Bu aletin yakutça adı bilinmemektedir (Zhirkov, 1981:73). İkinci alet ise *доргоон дүһүр* (dorgoon düngür) “rezonanslı def” ve *ya тыал дуорааннык* (tal duoraannık) “ruzgar defi”dir (Maak, 1994:77).

Şekil 23. Rüzgâr düdüğü.

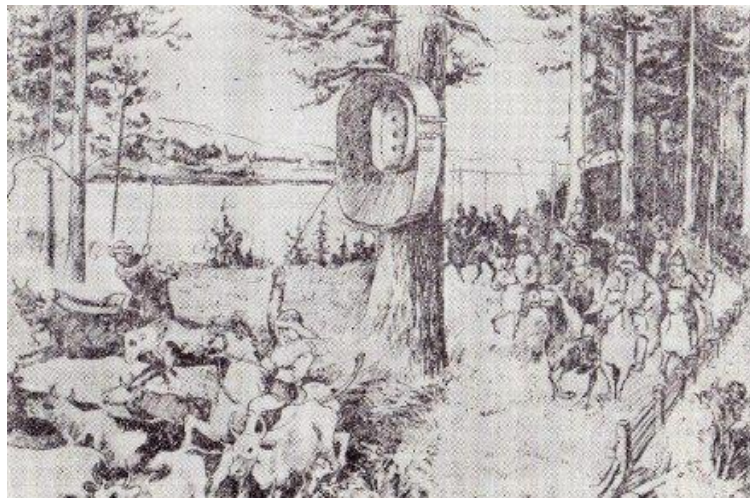

Şekil 24. Доргоон дүһүр-Rezonanslı def

Kaynak: Resimler M.N Zhirkov'un "Yakut halk müziği" kitabından alıntıdır.

Resimde görüldüğü gibi "rüzgâr düdüğü", üzerinde ikişer delik olan, enine bağlanmış içi oyuk üç ağaç borudan oluşmaktadır. Fakat çalgının nereye kurulduğu ve eski Yakutların geleneksel yaşamında nasıl bir anlam taşıdığı tam olarak kesinlik kazanmamıştır. Folklorcu M.M. Nosov ve İ. Bosikov'un verdiği bilgilere göre "ruzgar düdüğü" hayvanları toplama ve tehlike durumlarında kullanılırdı (Zhirkov, 1981:73).

Доргоон дүһүр-dış görüntüsüyle şaman defini anımsatan, büyük ölçüde kasağın iç kısmına daha küçük def monte edilmiş rezonanslı bir def türüdür. Defler kendi aralarında eşit uzunluklu üç boruyla birleştirilir. Büyük olasılıkla önemli bir parça oluşturan bu borular, rüzgâr esintisini güçlendirerek küçük deften büyük defe aktarmaktaydı. Def kullanmak için ağaca asılır. Yine folklorcu M.M. Nosov ve İ. Bosikov'dan alınan bilgiye göre "ruzgar defi" sefere çıkan askerlere yol istikametini belirlemek için konulurdu (Zhirkov, 1981:75-76). Yalnız defin nasıl ve neden askeri sefer sırasında kullanıldığı açıklanmamıştır. Belki de bu seferin başarısını öngören şaman fal araçlarından biriydi (Dyakonova,2012:78).

Şekil 25. Askeri sefer sırasında *Доргоон дүһүр*'ün kurulması. Kaynak: Resimler M.N Zhirkov'un "Yakut halk müziği" kitabından alıntıdır.

Sonuç

Saha halkının organografyasındaki bu zengin çeşitlilik, bu insanların sosyal hayatlarında ritüel ve halk müziğinin uzun bir tarihsel gelişim süreci geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu halkın çalgı sanatı kültürlerarası etkileşim ve etki süreçlerini kendisinde yansıtarak müzik kültürünün gelişimine uygun kademeli olarak ilerlemiştir. Bunun yanında avcılık, çobanlık ve tuzağa düşürme teknikleri gibi uygulamaların, aletlerde imitasyon özelliklerinin gelişimi yönünde etkili bir rol oynadığı dikkatten kaçmamaktadır. Derin bir tarihî köke sahip bu Türk boyunun kültürünün derlenmesi ve öğrenilmesinde Rusya Bilimler Akademisi tarafından Sibiryaya düzenlenen araştırma gezilerinin önemli bir yer aldığını tekrar söylemek gerekir. Bu gezilerin amacı Kuzey bölgesinin doğal zenginliklerini tespit etmekle birlikte, bu coğrafyada yaşayan küçük halkların kültürü ve dilleri hakkında bilgi toplamak olmuştur. Öte yandan siyasi sürgüne gönderilen bilginlerin Saha folklorunun araştırılmasına ve gelişimine katkısı da tartışılmaz bir gerçektir. Böylece 18.-19. yüzyıl Rus bilim adamları, seyyahlar ve araştırmacılar Saha Türklerinin edebiyatı, folkloru, halk müziği ve geleneksel çalgılarının tanıtılmasında önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Yakutların geleneksel kültürü ve hayatını ilk araştıran bilimcilerin eserlerinde şaman defî *дунһур*, birkaç çeşit *хомус* ve *кырыымна* çalgılarının varlığı hakkında az da olsa bilgiler verilmiştir. Halk müziği ve müzik aletleri üzerine kapsamlı organolojik araştırmalar 20. yüzyılın ikinci yarısından başlar. Bu dönemde bilgilendirici kişiler (informant), etnograflar, folklorcular ve müzikologların çalışmaları sayesinde çeşitli vurma ve gürültü nitelikli ritüel aletler ortaya çıkarılır. Bu alanda Sovyet bilginlerinden A.P. Okladnikov, G.U. Ergis, S.İ. Bolo, M.N. Zhirkov ve Y.İ. Sheykin'in rolü ayrıca belirtilmelidir.

Makalede, Sahaların etnik tarihiyle ilgili önemli materyaller ele alınarak, geleneksel müzik aletleri tipolojik analiz bağlamında incelenmiştir. Fono aletlerin sistemleştirilmesi hususunda, Sibiryanın tanınmış etnomüzikologlarından Y.I. Sheykin'in bölgesel tarihsel tipoloji yöntemiyle mitolojik metinlerde adı geçen aletler dâhil, geleneksel müzikte kullanılan fono aletler organolojik perspektiften incelenerek onların varoluş biçimleri ve yapılanma süreçleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kuzey Sibiryaya bölgesine ilişkin müzik aletlerinin seçilmesinde ana etken tek bu coğrafyanın yeterince araştırılmadığı değil, aynı zamanda bölgenin müzik kültüründeki dönemsel (stadial) ve işlevsel gelişimin belirli birliğinin temsilidir. Avrupa müzik normlarının Sibiryaya halklarının çalgı kültürüne nüfuz etmesi, geleneksel müzik aletlerinin yapımına yansırken, Batı tarzı yaylı çalgıların ortaya çıkması, metal teller kullanılması gibi yeniden yapılandırma gereksinimini de belirlemiş oldu. Melodik aralıkların genişlemesi ise çalınmış üslubunda değişime yol açtı. Bugün de aletlerin müzikal performansını artırmak için yeniden yapılandırma ve geliştirme yönünde belli bir çaba harcanarak, ulusal sanatı dünya çapında tanıttaklar amatör ve profesyonel halk çalgıları toplulukları yaratılmaktadır.

Şekil 26. Geleneksel Saha Halk Çalgıları. Kaynak:<http://ysia.ru/kultura/v-muzee-muzyki-i-folkloro-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/>

Tartışma

Sahaların müzik kültürü gelişiminin bugünkü aşamasında, milli aletleri inceleme ve sistemleştirme problemi aktüel bir hal almıştır. Geleneksel halk kültürünün gelişimiyle bağlantılı olarak, bilhassa halk müziği topluluklarının kurulmasına duyulan ihtiyaç, 20. yüzyılın ikinci yarısında unutulmakta olan birçok çalgının tekrar restore ederek ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bakımdan besteci M. N. Zhirkov'un folklorik hakkında toplamış olduğu bilgiler Yakut halk çalgıları orkestrası kurma yönünde pratik anlamda önem taşısa da etnoorganoloji perspektifinden verdiği tanımlarda bazı düzeltmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu manada tartışmaya yönelik nokta *дьөлөккөй күпсүүр* ve *улахан чардаат күпсүүр* arkaik aletlerin bugünkü performansı üzerinden yürütülebilir. Zhirkov kendi sınıflandırmasında *дьөлөккөй күпсүүр*'ü membranafon grubuna dâhil etmiştir. Bestecinin arşiv materyallerinde bu aletin kenarlarına deri gerdirilmiş şekilde çizilmiş bir resmi de bulunmaktadır (Zhirkov, 1981:75). Zhirkov'un aleti davulla ilişkilendirmesi, muhtemelen görüştüğü kişilerden (informants) aldığı bilgileri yanlış yorumladığından kaynaklanmıştır. Yalnız hiçbir bilgilendirici, alet üzerine gerilmiş deriye vurarak ses çıkarılmasından bahsetmemiştir. Ses, aletin gövdesine vurularak elde edilir. Bu Sheykin'in aktardığı bilgiler ile de doğrulanmaktadır. Bu nedenle *дьөлөккөй күпсүүр* kesinlikle idyofon bir çalgıdır (Dyakonova, 2015:67). Fakat bugün modern *дьөлөккөй күпсүүр*, arkaik “müziksel kereste”yle sadece isim benzerliği olan farklı tasarımlı silindirik davul türüdür. Aletin arkaik şekli korunarak üzerine deri gerilir. Bu da bir nevi idyofonun membranafona geçişi demektir. Temel fark ise, arkaik ritüel bir aletin modern konser çalgısına dönüşmesinden ziyade yeni çalınış yöntemleri kazanmasıdır (ses, tokmakla deriye vurularak elde edilir. Oysa arkaik alette sesin kaynağı gövdenin kendisiydi) (Dyakonova, 2015:68). Böylelikle modern *дьөлөккөй күпсүүр* günümüzde bir membranafon niteliği kazanmıştır.

Bir diğer arkaik alet *улахан чардаат күпсүүр*'ün de işlevi önemli ölçüde değişmiştir. Önceden sadece mezar başında ritüel bir alet olarak kullanılırken bugün artık konser pratiğinde aktif bir şekilde yer almaktadır (Dyakonova, 2015:68). Böylece, modern vurma

membranfonların, arkaik ve efsanevi-mitolojik aletlerin tekrar ele alınması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Buldukları coğrafya ve uygulanan dış politikalar nedeniyle uzun süre medeniyet merkezlerinden uzakta kalan Sibiryalı halklarının müzik kültürü, bilhassa müzik tarihinin erken aşamalarına ait çalgıların karşılaştırmalı analizi ve rekonstrüksiyon çalışmaları yapılmasında önemli bir kaynak oluşturabilir. Kendini dış dünyaya kapatan Sovyetler Birliğinde etnografik çalışmalar, folklor derlemeleri, araştırma ve yayınlar daha çok Rus folklorcuların öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Yakutistan'daki kültürel çalışmalar da bu sınırlamaların ötesine çıkamamış, Saha Türkleri ile ilgili kaynakların ekseriyeti Rusça yazılmıştır. Bu nedenle, alan uzmanlarının bu kaynaklardan haberdar olması araştırmaları için faydalı olacaktır.

Kaynakça:

- Alekseyev, E. (2016). The Yakut Folk Song: A Brief Ethnographic-Musical Sketch, *Anthropology & Archeology Of Eurasia*, Vol. 55, No. 1, Say.56, 2016 Taylor & Francis Group
- Alekseyeva, G. (1994). *Ot Folkloru Do Profesionalnoy Muzyki*, Yakutsk: Nac.Kn. İzd-Vo "Biçik", Respublika Sakha (Yakutiya)
- Armstrong, T. (2010). *Russian Settlement In The North*, Cambridge University Press
- Atasoy, E. ve Soykan, A. (2008). *Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi, Denemesi*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2008, Sayı 21, Muğla
- Black, L. (2004). *Russians In Alaska, 1732-1867*, University Of Alaska Press
- Blagodatov, G. (1968). *Muzykalnie Instrumenti Narodov Sibiri*, V Knige: Sbornik Muzeya Antropologii İ Etnografii An Ssr, Tom. 18, Moskva
- Bolo, S. İ. (1949). *Proşloe yakutov Do Prikoda Russkikh Na Lenu. Po Predaniyam Yakutov Bivşego Yakutskogo Okruga*, Yakutsk: Nac.Kn.İzd."Biçik"
- Chakhov, A. (2012). *Starinnie Yakutskie Muzykalnie Instrumenti:Tehnologiya İzgotovleniya*, Otv.Red.İ Per. S Yakut. Shamaevoy M.İ, Yakutsk:Alaas
- Dyakonova, V. (2015). *İzuceniya Sovremennyyx Muzykalnyx Instrumentov Sakha (Na Primere Membranafona Küpsür)*, "Gramota", № 12,Vol. 3.Say: 66-69,Tambov, Rusya
- Dyakonova, V. (2012). *Muzykalnyy almanax "Tradicionnaya kultura"*, 1(45), Gosudarstvenniy Centr Russkogo Folkloru, Ministerstvo Kultury Rossiyskoy Federacii
- Pekarskiy, E.K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka*, St.Petersburg, 1907-1930; (2.Baskı). Moskva, AN SSSR, 1959. T. 2.
- Gibson, J. R. (2011). *Feeding The Russian Fur Trade:Provisionment Of The Okhotsk Seaboard And The Kamchatka Peninsula, 1639–1856*, University Of Wisconsin Press
- Hudyakov İ.A. (1969). *Kratkoe Opisanie Verhoyanskogo Okruga*, Redaktor: V.G. Bazanova, Leningrad
- Kojevnikova, D. (2013). *Kompleksnoe İspolzovanie Dannix Arkheologii İ Etnografii Dlya Analiza Drevneyşikh Muzykalnikh Instrumentov*, Vestnik NGU, V.12, No3, Issn 1818-7919, Novosibirsk, Rusya
- Maak, R. (1887). *Viluyskiy Okrug Yakutskoy Oblasti*, İzdanie 2-Oe, Spb

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 64 Kasım – Aralık 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,
Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Calal-Abad – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

- Middendorf, A. (1878). *Puteşetvie Na Sever İ Vostok Sibiri*, Çast 2, Spb, İzdatelstvo İmp.Akad. Nauk
- Romanova, E. (1994). *Yakutskiy Prazdnik Isiah: İstoki İ Predstavleniya*, İzdatelstvo: Novosibirsk: Nauka
- Seroshevsky, V. (1993). *Yakuti*, Isbn 5-86004-001-6, İzd: Rossiyskaya Politiceskaya Enciklopediya
- Shamayeva, M. (2016) *İstoriya Formirovaniya Yakutskih Muzikalnih Instrumentov*, İstoriçeskie, Filofofskie, Politiceskie İ Yuridiceskie Nauki, Kulturologiya İ İskusstvovedenie. “Gramota”, № 12. Vol. 1, Tambov
- Sheykin, Y. (2002). *İstoriya Muzykalnoy Kulturi Narodov Sibiri: Sravnitelno-İstoriçeskoe İssledovanie*/Pod Obş.Red.E.S.Novik; Notografiya T.İ:İgnatyevoy.,M; Vost.Literatura
- Shukin N.S. (1844). *Poezdka V Yakutsk*, İzdanie Vtoroe, İspr. İ Dopoln.-Sankt- Peterburg: Departament Voennyx Poseleniy
- Vertkov, K., Blagodatov, G., Yazovickaya, E. (1963). *Atlas Muzikalnih Instrumentov Narodov SSSR*, Moskva
- Wixman, R. (1988). *The Peoples Of The Ussr:An Ethnographic Handbook*, M.E. Sharpe
- Zhirkov, M.N. (1981). *Yakutskaya Narodnaya Muzika/ Sost. G.G. Alekseeva*, Yakutsk: Knijnoe İzdatelstvo
- Brown, K. and Ogilvie, S.0(Ed) (2008). *Concise Encyclopedia Of Languages Of The World*, 1st Edition, Imprint: Elsevier science,
- Forsyth, J (1994). *A History Of The Peoples Of Siberia:Russia's North Asian Colony 1581-1990*, Cambridge University Press
- Vasilyev, İ.Y (2008). *Yakutskiy Material V Rabote N.K. Vitsena*, “Noord En Oost Tartarye” (1692), İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta İm. A.İ.Gercena, Aspirantskie Tetradi, Spb,N 25(58)

İnternet Kaynakları:

<https://www.danmoi.com/khomus-jewsharp-jaw-harp-yakutia-maltsev-maltsef-vargan-maltcev.html>, 05.04.2017

<http://globuss24.ru/doc/programma-elektivnogo-kursa-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-izgotovlenie-yakutskih-muzikalnyih-instrumentov>, 19.05.2017

<http://globuss24.ru/doc/programma-elektivnogo-kursa-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-izgotovlenie-yakutskih-muzikalnyih-instrumentov>, 19.05.2017

<http://www.krutushka.ru/blog/musicians2009/14004.html>, 09.04.2017

https://www.rbth.com/travel/destinations/siberia/2017/01/25/how-siberia-plays-its-songs-musical-instruments-of-the-indigenous-nations_687511, 14.05.2017

<http://ysia.ru/kultura/v-muzee-muzyki-i-folklora-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/>,10.04.2017

<http://ysia.ru/kultura/v-muzee-muzyki-i-folklora-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/>,10.04.2017

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ
Sayı: 64 Kasım – Aralık 2017
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,
Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Calal-Abad – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/, 10.04.2017

http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/, 10.04.2017

http://ysia.ru/media/foto_yakutia/v-yakutske-otkrylas-vystavka-narodnyh-masterov-mohnachevskih/, 18.05.2017

<http://www.ukdr-maya.lact.ru/e/881-kyil-dushi-ruslana-gabyisheva>, 11.05.2017

<http://rus.ilkhomus.com/?p=291>, 27.04.2014

https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16, 22.04.2017

https://vk.com/wall-46240288?offset=60&own=1&z=photo-46240288_294582268%2Fwall-46240288_16, 22.04.2017

<https://www.youtube.com/watch?v=w9Yk6xpXxIE>, 12.05.2017